

rı, Evzâi, Ma'mer b. Râşid, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimler yer almaktadır.

Zeyd b. Eslem'in Mescid-i Nebevî'de bir hadis ve fıkıh meclisi vardı. Ebû Hâzım Seleme b. Dînâr en az kırk fıkıh öğrencisinin bu halkada devamlı surette bulunduğu zikreder. Ellerindeki imkânları birbiriyle paylaşan, hadisler üzerine lüzumsuz tartışmalara girmeyen talebeleri kendisinden son derece çekinir, onun dersini dinlerken yahut soru sorarken çok dikkatli davranırlardı; aksi takdirde Zeyd onları sertçe uyarırdı (a.g.e., a.y.). Meclisinde hadis rivayeti sona erince gereksiz sorulara meydan vermeden kalkar giderdi. Zayıf ve güvenilir kişilerden hadis rivayet etmeyen Zeyd kendisine hadislerinin isnadını soran birine, "Biz sefihlerle oturup kalkmaz ve onlardan ilim almazdık" diye cevap vermiştir (a.g.e., X, 16). Mürselleri zayıf sayılan kişilerden olan Zeyd'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almış, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ondan gelen 200'den fazla hadis zikredilmiştir. Medine'nin fakihî olarak da bilinen Zeyd bir dönem Mekke-Medine yolu üzerindeki Ma'din-i Benî Süleym'de yöneticilik yaptı ve Emevî halifeleri Ömer b. Abdülazîz ile II. Velîd'in danışma meclislerinde bulundu (İbn Asâkir, XIX, 276). Zeyd b. Eslem 136 yılı Zilhicce ayının ilk on günü içinde (Haziran 754) vefat etti.

Zeyd'in lugat ilmine de ilgi duyduğu ve Arapça'nın inceliklerine vâkîf olduğu bilinmektedir. Hadiste sika kabul edilen Zeyd'in hâfızasının biraz zayıf olması ve Ubeydullah b. Ömer'in onu tefsirde re'ye çok müracaat etmekle suçlaması (İbn Hacer, III, 396-397) onun zabt ve adâletine zarar verecek nitelikte değildir. Ayrıca re'y ile tefsire olumlu yaklaşan müfessir sahâbî ve tâbiiler de vardır. Onun Kur'an ilimlerine ve tefsire yardım edecek hadis, fıkıh ve lugat gibi disiplinlerde yetkin kişiliği de göz önüne alındığında re'y ile tefsirinin aslında temel İslâmî bilgilerle desteklenen ve temellendirilen bir gayret olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Zeyd'in re'yinin bid'at anlamında bir re'y kabul edilmesine dair hiçbir görüş nakledilmemiştir. Mâlik b. Enes'in tefsir alanında kendisinden faydalandığı Zeyd b. Eslem'e ait bir tefsirin bulunduğu söylenmektedir (Mizâzî, X, 17; Zehebî, *Tezkiretül'l-huffâz*, I, 133). Oğlu Abdurrahman tarafından rivayet edildiği bildirilen ve çeşitli eserlerde kendisinden nakiller yapılmış olan bu tefsirin önemli bir bölümünün Zeyd b. Eslem'den birçok nakilde bulunan Taberî'nin *Câ-*

mi'u'l-beyân'ında ve Ferrâ el-Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzil*'inde yer aldığı anlaşılmaktadır. Çağdaşları ve öğrencileri tarafından çok sevilip sayılan Zeyd b. Eslem, hayatı boyunca faydasız işlerle uğraşmama ve anlamsız sözler söylememeye özel bir önem vermiştir. Ona göre bu özellik peygamberlerin niteliklerindedir. Kendisi heybetli bir görünüme sahipti, alçak gönüllü ve insanlara karşı hoşgörülüydü. Günahkârlara Allah'ın rahmetini hatırlatarak ümit vermeye çalışır, ancak günahların alışkanlık haline getirilmesini asla tasvip etmezdi. Bilgi noksanlığı yüzünden ibadet sırasında yanlış yapanların çabalarını makbul sayar ve onları kınamamak gerektiğini söylerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, VII, 507, 591-592; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 387; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1984, I, 49; III, 25, 209; IV, 23, 94, 205, 221, 259; VIII, 55; XIX, 34; XXIII, 82; XXV, 102; XXVII, 11, 64, 70, 157; XXVIII, 155, 165; XXIX, 24, 41, 170, 199; İbn Hibbân, *eş-Si-kât*, IV, 246; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 221-229; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XIX, 274-295; Mizâzî, *Tezhibü'l-Kemâl*, X, 12-17; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 316-317; a.m.f., *Tezkiretül'l-huffâz*, I, 132-133; İbn Hacer, *Tezhibü't-Tezhib*, III, 395-397.

MUHAMMED FATİH KESLER

ZEYD b. HÂRİSE

(زيد بن حارثة)

Ebû Üsâme Zeyd b. Hârise
b. Şerâhil (Şürahbil) el-Kelbî
(ö. 8/629)

Resûl-i Ekrem'in evlâtlığı
ve âzatlısı.

Bi'setten otuz beş yıl kadar önce doğdu. Aslen Yemen menşeli Kelb kabilesindedir. Hz. Peygamber'den sadece on yaş küçük olduğu halde evlâtlığı olmasından dolayı önceleri Zeyd b. Muhammed diye anılırdı. Ancak evlâtlıkların öz babalarının adıyla anılmasını emreden âyet (el-Ahzâb 33/5) indikten sonra babası Hârise'nin adıyla anılmaya başlandı (Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 62). Resûlullah tarafından çok sevildiği için "hibbû Resûlillâh" lakabıyla tanınırdı. Câhiliye döneminde henüz çocukken annesi Su'dâ ile birlikte Benî Ma'n'daki akrabalarını ziyarete giderken Benî Kayn mensupları tarafından kaçırıldı ve Ukâz panayırında köle olarak Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm'a satıldı. Hakîm onu Mekke'ye götürdü ve halası Hatice'ye, Hz. Hatice de Resûlullah'a hediye etti. Diğer

bir rivayete göre ise Zeyd'i kaçırılanlar Mekke'nin Bathâ semtinde satmak istediklerinde Hz. Peygamber kendisini görmüş ve Hatice'ye onu satın almasını tavsiye etmiş, o da satın alıp Resûl-i Ekrem'e hediye etmiştir. Zeyd'in kabilesinden hac için Mekke'ye gelenler kendisini görüp tanıdılar ve dönüştürme durumuna ailesine bildirdiler. Babası Hârise ile amcası Kâ'b (bazı rivayetlere göre ağabeyi Cebele) yanlarına Zeyd'in fidyesini de alarak Mekke'ye geldiler, Resûl-i Ekrem'den onu geri istediler. Resûlullah, Zeyd'i ailesiyle görüşürdü ve dilerse kendileriyle gidebileceğini söyledi. Fakat Zeyd, Resûlullah'ın yanında kalmayı tercih etti. Bu olaydan sonra Resûl-i Ekrem, Zeyd'i Kâbe'nin bitişiğindeki Hicr mevkiine götürüp, "Şahit olun, Zeyd benim oğlumdur, o benim mirasçım, ben de onun mirasçısıyım!" dedi ve ardından onu âzat etti.

Hz. Peygamber'den hiç ayrılmayan Zeyd onun risâletini ilk tasdik edenlerdendir; hatta bazı rivayetlere göre erkeklerden ilk müslüman olan kişidir. Resûl-i Ekrem'in Tâif yolculuğunda Zeyd de beraberdi. Tâifliler, Resûl-i Ekrem'i dinlemeyip şehirden çıkardıkları sırada üzerlerine atılan taşların Peygamber'e isabet etmemesi için Zeyd kendi vücudunu ona siper etti ve yaralandı. İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de Resûlullah tarafından Hz. Hamza ile kardeş ilân edildi. Hz. Hamza savaşa gitmeden önce öldüğü takdirde ne yapacağını Zeyd'e vasiyet ederdi; şehid olacağı Uhud günü de ona vasiyette bulunmuştu. Medine'ye hicretten sonra Zeyd bir süre Sa'd b. Hayseme'nin "beytü'l-uzzâb" (bekârlar evi) denilen Kubâ'daki evinde misafir oldu ve Üseyd b. Hudayr ile kardeş ilân edildi.

Zeyd b. Hârise Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine, Hudeybiye seferine ve Hayber'in fethine katıldı. Bedir zaferinin müjdesini Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ'ya binerek Medine'ye o ulaştırdı. Hendek Gazvesi'nde muhacirlerin sancaktarı idi. Karede Seriyyesi, Süleym kabilesi üzerine düzenlenen Cemûm, ayrıca İs, Taref, Hismâ (Benî Cüzâm), Ümmü Kirfe (Benî Fezâre), birinci Vâdilkurâ, Medyen ve ikinci Vâdilkurâ seriyeleri onun kumandanlığında yapıldı. Hicretin 6. yılının Rebülelvel ayı başında (Temmuz 627), Kureys'in müttefiki olup Hendek Gazvesi'ne 700 kişilik bir kuvvetle katılan Benî Süleym kabilesini cezalandırmak üzere Cemûm'a gönderildi ve kabilesinin üzerine baskın düzenleyerek çok sayıda esir ve ganimet elde etti. Ümmü Kirfe seferinden dönüşünde Resûl-i Ekrem'in ona sarılıp öptüğü rivayet edilir. Selevân ve Müreysî gazvelerinde Resûlul-

ZEYD b. HÂRISE

lah'a vekâlet için Medine'de kaldı. Hz. Peygamber'in Zeyd'e olan güvenine işaret eden Hz. Âişe, "Resûl-i Ekrem, Zeyd'i bir ordu ile sefere gönderdiğinde mutlaka onu kumandan tayin ederdi. Eğer şimdi sağ olsaydı kendisini yerine halife bırakırdı" demiştir (*Müsned*, VI, 226-227, 254, 281).

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen tek sahâbî olan Zeyd (el-Ahzâb 33/37) birkaç defa evlendi. Resûlullah'ın dadısı Habeşî Ümmü Eymen'le Mekke'de gerçekleşen ilk evliliğinden oğlu Üsâme doğdu. Zeyd, Ümmü Külsûm bint Ukbe, Dürre bint Ebû Leheb, Hind bint Avvâm ve bazı rivayetlere göre Ümmü Mübeşşir adlı hanımlarla da evlilik yaptı. Bedir Gazvesi'nden sonra da Resûl-i Ekrem'in halası Ümeyme'nin kızı Zeyneb bint Cahş ile evlendi. Ancak bu evlilik geçimsizlik yüzünden sürdürülemedi. Evlenmelerine bizzat aracı olan Hz. Peygamber onların ayrılmasını arzu etmese de Zeyneb'in sırf Peygamber'in tavsiyesiyle yaptığı bu evlilik boşanma ile sonuçlandı. Resûl-i Ekrem bu duruma üzüldü. Daha sonra konuyla ilgili âyetin inmesiyle (el-Ahzâb 33/37) Câhiliye döneminden kalma, evlâtlıkların boşanmış eşleriyle evlenme yasağı âdeti kaldırıldı ve Resûl-i Ekrem Zeyd'in boşadığı Zeyneb ile evlendi. Zeyneb'i kocasından Hz. Peygamber'in ayırdığı iddiası doğru olmadığı gibi -yukarıdaki âyette de belirtildiği üzere- Resûl-i Ekrem Zeyd'e eşini boşamasını telkin etmiştir. Resûlullah'ın Zeyneb'le evlenmesinin asıl sebebi sözü geçen katı Arap âdetinin bizzat onun uygulamasıyla ortadan kaldırılmasıdır. Öte yandan Resûl-i Ekrem'in Zeyneb'i ev ortamında örtüsüz halde gördüğü ve gönlünün ona kaydığı yolundaki rivayetler müteber değildir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in daha önce yakından tanıdığı Zeyneb'i hiç tanıyamıyormuş intibayı uyandırması bakımından da problemlidir. Onun Zeyneb'i bizzat Zeyd aracılığıyla istediğine dair sadece Enes b. Mâlik'ten nakledilen garip rivayet (meselâ bk. Müslim, "Nikâh", 89) ihtiyatla karşılanmalıdır.

Resûl-i Ekrem, Mûte Savaşı için orduyu yola çıkarırken sancağı Zeyd'e vererek, "Eğer Zeyd şehid olursa sancağı Ca'fer (b. Ebû Tâlib) alsın, o da şehid düşerse Abdullah b. Revâha alsın" demişti. Üç sahâbî de bu sıraya göre şehid oldu. Resûl-i Ekrem şehâdet haberini Medine'de ashâbına göz yaşları içinde bildirdi ve şöyle dua etti: "Allahım, Zeyd'e mağfiret et! Allahım, Zeyd'e mağfiret et! Allahım, Ca'fer'e mağfiret et! Allahım, Abdullah'a mağfiret et!". Sa'd b. Ubâde, ölülerin arkasından ağlamayı ya-

saklayan Resûl-i Ekrem'in Zeyd için göz yaşları dökmesini garipseyince Resûl-i Ekrem şunları söyledi: "Bu, sevgilinin sevgilisine olan özlemidir". Zeyd'in elli beş yaşında şehid düştüğü kaydedilir.

Zeyd'in oğlu Üsâme de Hz. Peygamber'e yakınlığıyla bilinen, onun güvenine ve iltifatına mazhar olan sahâbilerdendi. Zeyd beyaz tenli olduğu halde Habeşî bir anneden doğan Üsâme'nin koyu esmer oluşu bazı münafıklara onun nesebi hakkında dedikodu yapmasına yol açmıştı. Bunun üzerine çağrılan meşhur neseplî Mücezziz el-Müdicî'nin aynı yatakta uyuyan Zeyd ile Üsâme'nin yorganın dışına çıkmış ayaklarına bakarak, kim olduklarını da bilmeden, "Bu ayaklar birbirindedir" dediği rivayet edilir. Bu dedikodunun münafıkların da güvendiği bir bilikşinin sözleriyle ortadan kalkması Hz. Peygamber'i çok sevindirmiştir (Buhârî, "Ferâiz", 30). Resûl-i Ekrem, vefatından kısa bir süre önce Bizans'a gönderilmek üzere hazırlanan (Safer 11 / Mayıs 632) ve içinde Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in de bulunduğu ordunun kumandanlığını Üsâme'ye verince bazı kişiler hoşnutsuzluklarını dile getirmiş, Resûlullah bir hutbe irat ederek bunun sebebini açıklamış ve Üsâme'ye uyulmasını emretmiştir (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 62-64). Zeyd'in Üsâme dışında Zeyd ve Rukayye adlı iki çocuğu daha vardır. Ağabeyi Cebele de sahâbedendir. Cebele, kendisine sorulan, "Sen mi büyüksün Zeyd mi?" sorusuna, "Ben Zeyd'den önce doğdum, ama o benden büyüktür" şeklindeki cevap vermiştir.

Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'ye *Kitâbü Zeyd b. Hârişe* adlı bir eser nisbet edilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 142). Temmâm er-Râzî'nin *Cüz' fihî İslâmü Zeyd b. Hârişe ve gayrihi min ehadîsi's-şüyûh* adlı risâlesi İbnü'l-Mibred'in iki eseriyle birlikte neşredilmiştir (nşr. Muhammed Sabâh Mansûr, Beyrut 2003). Ayrıca Muhammed İbrâhim Hizme'nin *Zeyd ve Üsâme lemehât mine'l-İslâm* (Kahire 1964), Ahmed Abdülcevâd Dümi'nin *Zeyd b. Hârişe* (Sayda 1973), İbn Abdüşşekûr'ün *Siretü hazreti Zeyd b. Hârişe* (Lahor 1983), Mahmûd Şit Hattâb'ın *Kâdetü'n-nebî el-kâdetü's-şühedâ fi Mu'te Zeyd b. Hârişe el-Kelbî* (Beyrut 1990), Resmî Ali Âbid'in *Zeyd b. Hârişe* (Amman 2002) ve Aff en-Nablusî'nin *Zeyd b. Hârişe rabîbü'n-nübüvve* (Beyrut 2004) adlı eserleri burada zikredilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 226-227, 254, 281; İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, III, 40-47; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Uk-

kâşe), s. 144-145; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 142; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 544-549; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIX, 342-374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, II, 238-240; Nevevî, *Tehzîb*, I, 202-203; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 35-40; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, I, 220-230; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 563-564; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 401-402; Mücteba Uğur, "Cebele b. Hârişe", *DİA*, VII, 185; M. Lecker, "Zayd b. Hâriṯa", *EP* (İng.), XI, 475.

BÜNYAMİN ERUL

ZEYD b. HATTÂB

(زيد بن الخطاب)

Ebû Abdîrahmân Zeyd b. el-Hattâb
b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî
(ö. 12/633)

Hz. Ömer'in kardeşi, sahâbî.

Hz. Ömer'in baba bir kardeşi olup annesi Benî Esed kabilesinden Esmâ bint Vehb'dir. Zeyd, Ömer'den büyüktür ve İslâm'ı da ondan önce kabul etmiştir. Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer aldı; Resûl-i Ekrem kendisini ensardan Ma'n b. Adî el-Aclânî ile kardeş ilân etti. Bedir, Uhud, Hendek gazveleriyle diğer bütün savaşlara katıldı; Hudeybiye'de yapılan Bey'atü'r-rıdvân'da bulundu. Çok uzun boylu ve cesur bir kişi olan Zeyd, Uhud Gazvesi'nde Ömer'in ısrarla verdiği zirhi önce giydi, ardından, "Senin arzu ettiğin şehitliği ben de istiyorum" diyerek zirhi çıkardı ve onun gibi zirhsiz savaştı (İbn Sa'd, III, 378).

Hz. Ebû Bekir devrinde irtidat eden Müseylime üzerine Hâlid b. Velîd kumandasında gönderilen ordu içinde Yemâme Savaşı'na katıldı. Çarpışmalarda gösterdiği büyük gayret savaşın seyrini değiştirdi. Müseylime'nin yakınına kadar giderek en yakın adamı olan Reccâl'i öldürdü. Reccâl daha önce müslüman olup hicret etmiş, ardından irtidat ederek Müseylime'nin yanına gitmiş, Resûl-i Ekrem'in, "Peygamberlikte Müseylime bana ortaktır" dediği şekilde yalanlar uydurmuş ve insanları Müseylime'nin çevresinde toplamaya çalışmıştır. Yemâme'de İslâm sancağını taşıyan Zeyd, müslüman ordusunun bozulmaya yüz tutup savaş meydanını terketmeye başladığını görünce düşman saflarına daldı ve şehid oluncaya kadar çarpıştı (Rebülevvel 12 / Mayıs-Haziran 633). Onun şehâdetine çok üzülen Hz. Ömer sonraları, "Sabâ rüzgârı her estikçe Zeyd'in kokusunu alıyorum" diyerek ona olan hasretini dile getirir, "Allah kardeşim Zeyd'e rahmet etsin; o iki güzellikte de beni geçti; hem benden önce müslüman oldu hem de benden önce şehid düştü" derdi (Zehebî, I, 298).